

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(100):327

Ціватий В.Г.

ДИПЛОМАТИЧНІ РАУТИ Й ДИЛЕМИ НОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ ПЕРІОДУ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ (1618-1648 рр.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС

У статті проаналізовано події та наслідки Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.) для нової європейської дипломатії та політико-інституціонального розвитку Європи. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу європейських держав під час та за результатами Тридцятилітньої війни. Підсумки Вестфальського конгресу були важливим стимулом для подальшого європейського соціально-економічного, безпекового, політичного та дипломатичного розвитку. Практичні здобутки Вестфальського конгресу і досвід, набутий європейською дипломатією першої половини XVII ст., визначили майбутній інституціональний розвиток світової дипломатії та міжнародного права, що не втратив своєї актуальності до нині. У статті розглянуто події Тридцятилітньої війни 1618-1648 рр., боротьбу за національний суверенітет і утворення національних держав, підписання мирного договору, становлення нової постійної дипломатії та системи міжнародних відносин.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, Тридцятилітня війна, Вестфальська система міжнародних відносин, національний суверенітет, безпека, Європа.

У 2018 р. виповнюється 400 років від початку Тридцятилітньої війни та 370 років від її завершення, яке ознаменувалось Вестфальським миром. Тому доцільно дати оцінку історичному значенню зазначених подій та їх впливу на подальший розвиток політико-дипломатичних відносин і систем міжнародних відносин в історичній ретроспективі. Ці дати спонукають переосмислити проблеми війни і миру, конфронтації та компромісів з позицій суперечливого досвіду світової політики та дипломатії.

Події Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.), що передували найважливішим дипломатичним переговорам у Вестфалії, а також власне Вестфальський конгрес 1648 р., його результати та історичні наслідки вже понад триста років привертають пильну увагу істориків, політиків, дипломатів різних держав світу. За останні роки в різних державах спостерігається зростання інтересу наукової громадськості до історичних реалій доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), а особливо – політико-дипломатичних подій Вестфальського (1648 р.) та Віденського (1814-1815 рр.) конгресів [1, с. 229-246; 2; 3].

Міжнародні відносини в історії Європи та світу пройшли низку складних етапів. Від потужного впливу релігійних і династичних принципів вони поступово набували сучасного світського характеру. Г. Кіссінджер із цього приводу зазначав: «Коли завалилася концепція єдності, держави Європи, що

народжувалися (інституціоналізувалися), стали потребувати в будь-якому політичному принципі міждержавних відносин, який би виправдовував їх політико-дипломатичні запити і регулював би взаємовідносини між ними. Вони знайшли його в концепції *raison d'état* і рівноваги політичних сил. Одне залежало від іншого» [4, с. 47].

Для доби раннього Нового часу характерним був об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб держав Європи. Відповідно постає питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». Мир був противагою війнам, які на той час були візитівкою держав європейського зовнішньополітичного та дипломатичного простору. Мир, перш за все, створював умови для еволюційного розвитку державності в Європі та формуванню нових інститутів влади, дипломатії, економічному розвитку та розвитку інституціонально нових міждержавних відносин [5, с. 268-274].

Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних і дипломатичних системах. Проблема інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Отже, необхідно досліджувати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав та їх дипломатичний інструментарій спираючись на джерельну базу, а показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як В. Адагуров, Б. Ачкаїзі, С. Віднянський, Б. Гончар, А. Дмитрієв, В. Дятлов, О. Дьомін, А. Кудряченко, С. Лиман, О. Машевський, Н. Подаляк, С. Пронь, О. Сич, В. Смолій, С. Сорочан, С. Троян, Т. Чухліб та інші [6].

Значну увагу дослідженню проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового часу у наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, російської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл. Характерною рисою зарубіжної історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст., щодо цих досліджень стало створення узагальнюючих праць та наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Окремо необхідно виділити праці зарубіжних істориків-дослідників, таких як Б. Барбіш, М. Беляєв, Г. Білер,

Дж. Блек, В. Вільсон, Г. Духхардт, М. Жарретт, Ю. Івонін, Л. Івоніна, Т. Ленц, Б. Поршнев, А. Прокопьев, С. Сказкін, П. Уваров, М. Юсім та інші [7; 8; 9; 10].

Англо-американська і французька історіографія представлена в праці М. Жарретта [11]. На особливу увагу заслуговує монографія французького історика Т. Ленца, яка була видана в Парижі у 2013 р. [12]. Ця робота відображає особливості поглядів представників новітньої французької історіографії щодо результатів Тридцятилітньої війни та їх інституціональний зв'язок з Віденським конгресом. Першочергове завдання свого дослідження Т. Ленц вбачає не тільки в тому, щоб висвітлити фактичні події та інституціональну історію XVII-XVIII ст. у різних її проявах. Французький дослідник підкреслює, що він намагався написати європейську дипломатичну історію раннього Нового часу, відмовившись від позитивних або негативних стереотипів і міфологем. Вельми показово, що автор книги наголошує на необхідності подолати застарілі франкоцентричні погляди на Вестфальський і Віденський конгреси. У його роботі надається розгорнута історіографія досліджуваного питання [12, р. 36-58].

У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генези та розвитку системи європейських держав засвідчує усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. Водночас, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, що не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін.

Метою статті є спроба проаналізувати історичне значення і вплив Тридцятилітньої війни на міжнародно-політичний розвиток Європи у добу раннього Нового часу, а також акцентувати увагу на новій дипломатії та її дипломатичному інструментарії досліджуваного періоду.

У сфері зовнішніх відносин дипломатія є засобом реалізації зовнішньої політики. З цією проблематикою пов'язані й оціночні судження сучасників стосовно різних державно-правових форм та історичних типів правління, моделей дипломатії, дипломатичного інструментарію, об'єктивних оцінок політичних реалій і створення ідеалів міждержавних відносин. У період раннього Нового часу створюються нові інститути дипломатії, механізми міждержавних відносин та технології переговорного процесу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій.

У період Італійських воєн (1494-1559 рр.) розпочався процес формування політико-дипломатичної системи в Європі та європейської системи міжнародних відносин – Довестфальської (Середземноморської або Като-

Камбрезійської). Ці назви для позначення відповідної системи міжнародних відносин та політико-дипломатичної системи автором вперше вводяться в науковий обіг у контексті обґрунтування теорії та історії політико-дипломатичних систем. У цей період було закладено основи інституціонального розвитку постійних дипломатичних представництв в Європі, визначено їх політико-правовий статус, було закладено основи практики переговорного процесу, етикету та церемоніалу, елементи протокольної практики в дипломатії тощо [1, с. 241-246].

Наступним етапом посилення міждержавних відносин за підсумками Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.), і, відповідно, підсумкового мирного договору – Вестфальського (1648 р.), стало становлення Вестфальської системи міжнародних відносин та удосконаленої політико-дипломатичної системи. Вестфальський мир забезпечив юридичні підвалини для інституціонального закріплення низки нових принципів й інститутів міжнародного права, формування й трансформації раніше існуючих постійних дипломатичних представництв в Європі, визначення режиму іноземців, переходу до епохи буржуазного міжнародного права тощо [13].

XVI ст. започаткувало новий етап міждержавних відносин і дипломатичних баталій у ранньомодерній Європі. Цей період тісно пов'язується із зародженням та інституціоналізацією нової дипломатії – постійної дипломатії як інструменту реалізації зовнішньої політики та ефективної діяльності моделей дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) [14].

Головним каталізатором європейських міжнародно-політичних подій слугувала Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.) та її підсумки, зафіксовані у документах Вестфальського конгресу (1648 р.). Вестфальський мир чітко закріпив принципи «державного інтересу» і констатував інституціональне закріплення націй в Європі [15].

Характер Вестфальського миру 1648 р., який додав нового інституціонального вигляду і підвищив значення європейського нормативного ладу, створив новий ідейний, а пізніше і політико-дипломатичний простір. Вестфальський мир вперше в європейському масштабі відобразив те, що політика може бути технологією залагодження конфліктів. Він також завершив Тридцятилітню війну в Західній Європі і санкціонував розпад Священної Римської імперії, увінчав смугу боротьби, гострого протистояння середньовічного католицького універсалізму, підкріпленого амбіціями Габсбургів, з молодими силами майбутнього в особі протестантських станів Імперії, керованих княжою елітою [16; 17].

З цього часу в якості головної форми політичної організації суспільства стверджується національна держава (у західній термінології – «держава-нація»), а домінуючим принципом міжнародних відносин стає принцип національного (тобто державного) суверенітету. До цього часу міжнародні відносини характеризувалися роз'єднаністю їхніх учасників, безсистемністю міжнародних

взаємодій, головним проявом яких виступали короточасні збройні конфлікти або тривалі війни.

Нові зміни обумовили й нові підходи абсолютиських монархій до своєї зовнішньополітичної діяльності в період XVI-XVII ст. [18; 19; 20; 21; 22]. Масштаби міждержавних відносин уже не обмежувалися взаєминами із сусідніми чи найближчими державами, а напередодні Тридцятилітньої війни існувала європейська система міжнародних відносин й зовнішньополітична активність держав поширювалася на всю Європу. Форми і методи дипломатії доби раннього Нового часу були спрямовані на створення власної держави, шляхом використання різноманітного дипломатичного інструментарію, найсприятливіших умов у взаєминах з іншими державами [23].

Якщо поставленої мети не вдавалося досягти мирним, політико-дипломатичним шляхом, то мета реалізовувалася за допомогою військової сили та зброї, що яскраво підтвердили події та історичні наслідки Тридцятилітньої війни для європейського простору XVII ст.

Для цього періоду історії міжнародних відносин характерним є симптоматичне зростання масштабів військових зіткнень та протистояння армій держав, які вимагали на своє утримання величезних коштів, що зтягувалися з пересічних платників податків. Цей грошовий тягар і безпосередньо кошти в тогочасних сучасників-хроністів отримали назву – «нерв війни» [5, с. 268-274].

У цей період також активізується і впливовий чинник міжнародних відносин – релігійний, адже після Реформації населення Європи розділилося на католиків і протестантів. Гасло допомоги одновірцям провокувало і втягувало держави в міждержавні конфлікти по всій Європі. Католицизм, наприклад, став основою зовнішньої політики Іспанії. На протигагу їй виступила протестантська Англія, а згодом – Республіка Сполучених Провінцій. Релігійні протиріччя або найменші непорозуміння в тогочасних політико-дипломатичних умовах миттєво переростали в збройні міжнародні конфлікти. Прикладом чого і стала Тридцятилітня війна.

Нові моделі дипломатії європейських держав раннього Нового часу поєднували в своєму арсеналі і звичні для них із попереднього середньовічного періоду звичай: систематично використовувалися принципи династичних шлюбів й успадкувань та інші. Також залишалися стереотипними й ментальні установки суспільства щодо зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового часу – на зовнішню політику кожної держави продовжували впливати особистісні антипатії чи симпатії, прихильність чи відстороненність її очільників.

Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.) стала логічним продовженням міжнародно-політичних подій в Європі після Італійських воєн (1494-1559 рр.) та Като-Камбрезійського мирного договору (1559 р.). Система політичної

рівноваги не втрималася і отримала свій подальший міждержавний силовий діалог у подіях та інституціональному фіналі Тридцятилітньої війни [24].

Відповідно до загальноприйнятої періодизації Тридцятилітньої війни виділяють чотири основні етапи: чеський, або чесько-пфальцьський (1618-1624 рр.); данський (1625-1629 рр.); шведський (1630-1635 рр.) і франко-шведський (1635-1648 рр.).

Накопичення протиріч у міждержавних відносинах європейських держав XVII ст. супроводжувалось змінами в їх дипломатичній діяльності та оновленні її дипломатичного інструментарію. Характерною рисою цього періоду є існування постійних дипломатичних представництв у більшості держав. Утримання посольств на постійній основі вимагало достатнього фінансування, тому не всі тогочасні держави мали такі можливості. Але розуміння важливості існування постійних дипломатичних представництв спонукало відшукувати такі кошти. Напередодні Тридцятилітньої війни система постійного дипломатичного представництва стала загальноєвропейським явищем.

Робота послів мала традиційний характер. Зокрема, вони збирали необхідну і корисну для своєї країни інформацію та на систематичній основі (навіть, інколи двічі-тричі на день) надсилали до своєї столиці звіти про стан військ, події внутрішнього життя, оцінки та реакції на міжнародні події в Європі та світі, фінансову спроможність країни перебування, культурні події тощо. Ця інформація допомагала у військових баталіях та на дипломатичних раутах безпомилково обирати союзників чи противників, успішно використовувати слабкі місця чи вагомі важелі впливу своїх супротивників, вести правильно і обгрунтовано переговори між державами, позиціонуватися в різних міждержавних чи міжнародних конфліктах і суперечках, оперативно корегувати свої зовнішньополітичні стратегії та реальні плани, а за обгрунтованої доцільності – і зовнішньополітичний курс держави тощо [25]. Війни завершувалися договорами: дипломати допомагали підписати мир на вигідних умовах чи інколи, навіть після поразки, відстояти імідж свого монарха чи знизити негативні наслідки від підписання не вигідного договору.

У добу раннього Нового часу дипломатія стає професійною сферою діяльності і справжнім мистецтвом. У цей період формується дипломатичний церемоніал, етикет і основні аспекти протокольної практики, порядок прийому послів і обов'язковий перелік почестей, які мають надаватися послам зарубіжних країн [10]. Інституціоналізація нової дипломатії – постійної, сприяла появі спеціальних трактатів і підручників для дипломатів. У них чітко формулювалися права і обов'язки посла, особливості його поведінки в країні перебування. Принцип посольської недоторканності став загальновизнаним принципом. Урочистий прийом означав повагу до держави, і навпаки – стриманий («холодний») означав неприховане невдоволення її міжнародною політикою чи політико-дипломатичну зневагу [7].

Досягненням цього історичного періоду стала інституціоналізація та розвиток міжнародного права. Цей процес розпочався в період Італійських війн (1494-1559 рр.) і завершився закінченням Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.). Норми зовнішніх взаємин чітко фіксували і обґрунтовували норми взаємовідносин між державами, давали визначення концептів «війна», «мир», «договір» тощо. Дипломатичний корпус (*Corps diplomatique*) з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці. Живучи за умов певної небезпеки, дипломати швидко виробили необхідні правила імунітету, взаємодії, екстериторіальності, складання вірчих грамот і прецеденту. У 1643-1648 рр., коли в Мюнстері та Оснабрюку було скликано велику дипломатичну конференцію, щоб покласти край Тридцятилітній війні, уже зароджувалась «Європейська згода» [26].

Тридцятилітня війна стала яскравим проявом і віддзеркаленням тих міжнародно-політичних і політико-дипломатичних процесів, які характеризували Європу першої половини XVII ст. Історичні передумови цієї війни формувалися досить тривалий час, а фактично вона була викликана загостренням політичних протиріч і релігійного розбрату. Тиск католиків на протестантів в Німеччині посилювався ще з середини XVI ст. в умовах розгортання Контрреформації. На захист католиків виступили Папа римський і Габсбурги – німецький імператор та іспанський король. На противагу їм, в якості захисників інтересів протестантів, виступили протестантські Англія, Республіка Сполучених Провінцій, Данія, Швеція, а також католицька Франція – із бажанням не допустити посилення Габсбургів [20; 22]. На початок XVII ст. взаємних образ і претензій накопичилося вдосталь, тому єдиним засобом розв'язання міжнародно-політичних суперечок та розірвання конфліктогенного вузла протиріч здавалося може бути лише війна.

Інституціональний процес набуття дипломатією статусу постійної обумовив і появу численних дипломатичних дилем, які доводилося вирішувати дипломатам у нових міжнародно-політичних умовах під час і після завершення Тридцятилітньої війни [1, с. 230-231; 20].

У фінальних військових подіях Франція відстояла свою політико-дипломатичну індивідуальність. Завдяки політичним і дипломатичним успіхам кардинала Мазаріні та військовим перемогам в баталіях А. де Тюренна і Л. де Конде, Франція відновила свої політико-дипломатичні та особливі міжнародні позиції, а також гегемонію в Європі на найближче майбутнє [27; 28; 29; 30; 31].

Вестфальський мир став переломним моментом у зовнішній політиці австрійських Габсбургів. Її головним змістом в наступні 250 років стала експансія на південний схід. Решта учасників Тридцятилітньої війни продовжували колишню зовнішньополітичну лінію і дипломатичну тактику. Швеція спробувала розбити Данію, поглинути Польщу і не допустити розширення російських володінь у Балтії. Франція систематично опановувала

території в Імперії, не перестаючи підривати і без того слабкий авторитет імператорської влади. Швидко піднесення належало Бранденбургу, який у другій половині XVII ст. став небезпечним для своїх сусідів – Швеції та Польщі [21].

Зазначимо, що варто було початися конфлікту, як негайно зав'язувалися таємні або завуальовані (кулуарні) дипломатичні контакти: свої послуги відразу пропонували посередники. Папа римський Урбан VIII вступив до сфери таємної дипломатії на ранньому етапі, виступаючи за необхідність союзу всіх християн і новий хрестовий похід (турки в той момент облаштувалися поблизу венеційських та австрійських земель).

З 1641 р. Людовик XIII та імператор разом виношували ідею організації двох паралельних конгресів у сусідніх містах Вестфалії: Оснабрюку, де повинні були проходити переговори зі шведами-лютеранами (за посередництва данського короля, що не відбулося через внутрішньоскандинавські протиріччя) та Мюнстері, який планували відвідати для переговорів католики, а також передбачалося посередництво Папи та Венеції. Чотири головних держави повинні були вести переговори від свого імені і від імені своїх союзників. Пропозиції повинні були подаватися в письмовому вигляді (на латинській мові, з приводу чого французи збиралися висловити протест), тексти збиралися пересилати з міста в місто спеціальними кур'єрами.

Відкриття конгресу, передбачене на березень 1642 р. було перенесено на квітень, а потім на грудень 1644 р. 4 грудня меса і пишна процесія ознаменували відкриття переговорів, але початок роботи довелося затримати: французи хотіли дочекатися представників князів і вільних міст Німеччини, найчастіше тісно пов'язаних з королівством [28; 29].

Переговори тривали більше трьох років: великі вельможі, «суддівські гачки» та лакеї жили в атмосфері нескінченних свят, бенкетів і балів, просторікували на юридичні теми, сварилися, часом втягуючи в суперечку членів делегацій. Конгрес святкував і працював так багато і так повільно, тому що всі європейські проблеми (за винятком англійських) підлягали обговоренню і кожен учасник стежив за змінами військової ситуації на різних фронтах, що впливало на переговори і подальше прийняття важливих політико-дипломатичних рішень [30].

Мирний конгрес проходив у німецькій Вестфалії і охоплював в цілому майже сім років. Підписаний у 1648 р. мирний договір – Вестфальський мир – підвів підсумки Тридцятилітньої війни і закріпив нове співвідношення політико-дипломатичних сил в Європі [31]. Політичний баланс сил, який утвердився в Європі, констатував інституціональне оформлення нової системи міжнародних відносин – Вестфальської.

Досліджуючи Вестфальський мир і Тридцятилітню війну в Європі варто пам'ятати про інші політико-дипломатичні події, які відбувалися в той час – Англійська революція під проводом О. Кромвеля та Українська визвольна війна

під проводом Б. Хмельницького. Тісне переплетіння і взаємозв'язок політичних подій, що відбувалися в Західній і Східній Європі наприкінці Тридцятилітньої війни, найактивніше проявилися під час підготовки і підписання Вестфальського миру 1648 р. і в підсумковому форматі самої війни, яка фактично продовжилась до 1653 р. [32].

Матеріали Оснабрюцького та Мюнстерського договорів дають найчіткіше уявлення про ключові події європейської історії першої половини XVII ст., а також процес становлення сучасного міжнародного права [6; 15, с. 11-78]. 24 жовтня 1648 р. в німецькому Оснабрюці був остаточно підписаний Вестфальський мир, який припинив Тридцятилітню війну, що охоплювала воєнними діями майже всі європейські держави. Жертви цієї довготривалої війни обраховувалися мільйонами. Вестфальський мирний договір 1648 р. був підписаний у Мюнстері із дотриманням усіх вимог до тогочасних церемоніальних і дипломатичних практик, нового інструментарію переговорного процесу [33; 34].

За підсумками Тридцятилітньої війни вперше європейські держави розглядали континент як єдине ціле і були готові нести за нього спільну відповідальність. Те, що відбувалося в Мюнстері та Оснабрюці, чимось нагадувало Наряду з безпеки і співробітництва в Європі. Водночас новий порядок гарантували великі держави. Об'єднані провінції Північних Нідерландів і Швейцарський союз отримали незалежність. Швеція придбала права на володіння Передньою Померанією, Вісмаром, а також архієпископством Бременським і єпископством Верденським. Курфюрст Бранденбурзький отримав землі, які вже незабаром стали ядром майбутньої Пруссії. Франція також домоглася своїх військових цілей, отримавши ельзаські володіння австрійської корони вивільнившись з габсбургських лещат [1, с. 229-246; 2; 27; 28].

Гарантами Вестфальського миру стали Швеція і Франція. Жодна стаття Вестфальського миру не могла бути змінена без їх згоди. Для німців, які проживали в більш ніж 300 дрібних князівствах, це означало, що якби вони надумали об'єднатися в єдину державу, то для цього їм треба було б схвалення Швеції та Франції.

Сучасні історики розглядають Вестфальський мир як подію, яка заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави і появу пов'язаних з цим принципів міжнародного права. У деякому розумінні Вестфальський мир став основою сучасної Європи, більша частина якої входила в ті часи до сфери впливу Священної Римської імперії.

Цей мир фактично зрівняв у правах реформоване християнство (різні протестантські церкви) з римо-католицьким. На міжнародному рівні був визнаний принцип – чия держава того й віра. Окрім того, у міжнародній політиці з'явилося поняття – вестфальська система, яка забезпечувала суверенітет держави на своїй території.

Збереження статус-кво в центрі Європи відповідало прагненню європейських держав – з метою забезпечення безпеки – не допустити посилення німецького імператора. З цього часу німці більше не могли самостійно розпоряджатися своєю долею. Тепер вони повністю залежали від інтересів своїх сусідів. Схожі обставини відіграли певну роль і у 1990 р. в процесі возз'єднання двох німецьких держав.

Яким же був «європейський політико-дипломатичний пейзаж після битви» – Вестфальський мир у XVII ст.? Німецький історик Х. Духхардт визначає його як «європейський мир». Такий підхід близький до думки більшості зарубіжних і українських дослідників. Дипломати в обох вестфальських містах, де проходили конгреси, були знайомі з мовними дипломатичними зворотами і метафорою «європейської рівноваги», тобто мислили в категоріях системних зв'язків. У подальшому ця обставина, через посилення світських раціонально-державницьких рис європейської дипломатії, не врятувала континент від гострих протиріч і воєн [2, с. 545]. З таким висновком важко не погодитися, згадавши розвиток міжнародних відносин після 1648 р.

З 1648 р. історія знала значну кількість конгресів, конференцій, самітів, з'їздів. Тим не менш, інтерес до Вестфальського конгресу не послаблюється. Нині в наукових дослідженнях і публіцистичній літературі продовжується дискусія про те, у чому секрет та ефективність вестфальської системи міждержавних відносин та вестфальської моделі світоустрою, яка надовго зберегла інституціонально-стабільний мир в Європі XVII-XVIII ст. А також, чи змогла б вона слугувати прикладом для домовленостей, які забезпечать стабільність нині і створити в сучасному світі, наприклад, нове інституційне утворення держав.

Під час Тридцятилітньої війни поставити супротивника на коліна не вдалося жодній зі сторін. Якщо порівняти довоєнний стан учасників війни, а також зіставити їх цілі з досягнутими результатами, то до переможців варто віднести французьку монархію, яка придбала низку важливих територій і заклала фундамент для претензій на загальноєвропейську гегемонію. Швеція, яка не досягла цілей, поставлених Густавом Адольфом, все ж захопила в Німеччині важливі позиції. Австрійські Габсбурги не стали господарями Центральної Європи, але їх монархія вийшла з війни зміцнілою. Також перемогли німецькі князі, що перетворилися в незалежних державників, а багато з них домоглися і територіального приросту. Але Німеччина виявилася в не вигідному становищі щодо західних сусідів, які постійно втручаючись в її справи, підтримували внутрішні чвари і заважали об'єднанню країни.

Тридцятилітня війна та інституціоналізована вестфальська система міжнародних відносин – це унікальне для свого часу політико-дипломатичне явище, за підсумками якого були випрацьовані принципи міждержавного діалогу, використання інститутів офіційної нової постійної та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів і основ норм дипломатичного протоколу,

етикету й церемоніалу, які стали підґрунтям дипломатичної практики не лише в Європі, а й у всьому світі. Війна стала піком і водночас початком занепаду епохи найманих армій, апогеєм комерціалізації та приватизації військових дій у ранньому Новому часі.

Основні принципи вестфальської системи міжнародних відносин, описані в мирному договорі – взаємне визнання державами національного державного суверенітету одна одної, рівноправність держав між собою і принцип непорушності кордонів – застосовуються до нині. Вестфальський мирний трактат можна вважати тогочасним і сучасним кодексом практичної дипломатії.

Вестфальська система підтвердила свій статус як інституція із стійким та ефективним міжнародним механізмом. Вона успішно діяла протягом усього XVII-XVIII ст., хоча поступово йшла до свого занепаду й була замінена новою архітектурою міжнародних відносин після Віденського конгресу (1814-1815 рр.). Але свою захисну інституціональну функцію вона виконала: коли не має можливості уникнути місцевих і локальних конфліктів, можливо й необхідно перешкоджати їм вилитися в загальну війну.

Модель Вестфальського компромісу (тобто не його конкретний зміст як світу між католиками і протестантами, а його певну формальну структуру, спроможну бути застосованою до конфліктів інших сил) втілила в собі протиріччя між технічними та етичними аспектами, утримуючи їх в деякій єдності й породжуючи нову динаміку західної цивілізації. Починаючи з Вестфальського миру 1648 р. режим суверенітету замінив усі інші форми політичної організації на міжнародному рівні.

Тридцятилітня війна вирішила питання, порушене Реформацією – щодо місця церкви в державному житті Німеччини і низки сусідніх країн. Проблема створення національних держав на місці середньовічної Священної Римської імперії вирішена не була. Імперія фактично розпалася, але далеко не всі, що виникли на її залишках держави мали національний характер. Навпаки, умови національного розвитку німців, чехів, угорців значно погіршилися. Зросла незалежність князів, яка перешкоджала національному об'єднанню Німеччини та закріпила розкол її на протестантську північ і католицький південь.

Цілком заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про політико-дипломатичний вплив інституціональної історії, традицій та практичного досвіду постійної дипломатії від доби Середньовіччя і раннього Нового часу до сьогодення: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної дипломатичної історії Європи. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу і національних особливостей політико-дипломатичних систем Європи доби Середньовіччя та раннього Нового часу, як інституціонального кластеру міждержавних відносин, політики, дипломатії, філософії, релігії та культури тогочасної та сучасної європейської цивілізації.

Список використаних джерел та літератури

1. Ціватий В.Г. Віденський конгрес 1814-1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 25: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 229-246.
2. Кризис и трагедия континента. Тридцатилетняя война (1618-1648) в событиях и коллективной памяти Европы / науч. ред. и сост. Ю.Е. Ивонин и Л.И. Ивонина. – М.: Транс-Лит, 2015. – 564 с.
3. Black J. A History of Diplomacy. – Reaktion Books, 2010. – 312 p.
4. Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ. В.В. Львова. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
5. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
6. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 426 с.
7. Barbiche V. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle. – Paris: Presses Universitaires de France, 2012. – 369 p.
8. Поршнев Б.Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. – М.: Наука, 1976. – 436 с.
9. Gibson W. A Tragic Farce: the Fronde (1648-1653). – Exeter: Elm Bank Publications (Elm Bank Modern Language Studies), 1998. – 148 p.
10. Беляев М.П. Французская и имперская дипломатия в поисках мира: Из истории Вестфальского мирного конгресса. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2000. – 111 с.
11. Jarrett M. The Congress of Vienna and Its Legacy. War and Great Power Diplomacy After Napoleon. – London-New York: I.B. Tauris, 2013. – 522 p.
12. Lentz T. Le congrès de Vienne. Une refondation de l'Europe, 1814-1815. – Paris: Perrin, 2013. – 400 p.
13. История Европы. Т.3. От средневековья к новому времени (конец XV – первая половина XVII века). – М.: Наука, 1993. – 656 с.
14. Livet G. L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIII e siècle. – Paris: PUF, 1976. – 231 p.
15. Вестфальський мир 1648 року і організація міжнародного правопорядку // Г. Білер, А. Дмитрієв. Вестфальський мир 1648 року (до 350-ї річниці договорів). – К.: Ін Юре, 1998. – С. 11-78.
16. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555-1648. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. – 382 с.
17. Прокопьев А.Ю. Тридцатилетняя война в современной немецкой историографии // Альманах «Университетский историк». – 2002. – Вып. 1. – С. 126-147.
18. Guthrie W.P. The Later Thirty Years War. From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia. – Westport, CT: Greenwood Press, 2003. – 320 p.
19. Pages G. La guerre de Trente ans. 1618-1648. – P., 1939. – 309 p.
20. Ивонина Л.И., Прокопьев А.Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны. – Смоленск, 1996. – 226 с.
21. Wedgwood V. The Thirty Years War. – New York: New York Review Books, 2005. – 536 p.
22. Веджвуд С.В. Тридцатилетняя война. – М.: АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2012. – 571 с.
23. Arndt J. Der Dreißigjährige Krieg 1618-1648. – Stuttgart: Reclam Sachbuch, 2009. – 256 s.
24. Wilson P.H. The Thirty Years War. Europe's Tragedy. – Harvard: Harvard University Press, 2012. – 996 p.
25. Bonney R. The Thirty Years' War 1618-1648. – Osprey, 2002. – 96 p.
26. Dickmann F. Der Westfälische Frieden. – Münster, 1965. – 128 s.
27. Henri d'Orléans, Duc d'Aumale. Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècle. – Vol. 5. – P., 1889.

28. Lettres du cardinal Masarin pendant son ministere / Par M.A. Cheruel et G. Avenel. – Т. III. – P., 1877.
29. Parrot D. War, Government and Society in France, 1624-1642. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 628 p.
30. Alcalá-Zamora J. España, Flandes y el mar del Norte (1618-1639): La última ofensiva europea de los Austrias madrileños. – Barcelona, 1975. – 560 p.
31. Benecke G. Germany in the Thirty Years War. Documents of Modern History. – London: Arnold, 1978. – 112 p.
32. Чухліб Т. Магнат, Козак і Гайдамака. Боротьба за владу Русі-України з короною польською (1569-1769 рр.). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. – 256 с.
33. Маблі Г.Б. де. Принципы переговоров: пер. с фр., примеч. и указ. Л.А. Сифуровой. – М.: Научная книга, 2014. – 295 с.
34. Кальер Ф. де. Каким образом договариваться с государями / Рус. пер. 1757 г. Репр. воспроизведение изд., выпущ. в Санкт-Петербурге в 1772 г., с прил. – М.: МИА, 2001. – 290 с.

Циватый В.Г. Дипломатические рауты и дилеммы новой дипломатии периода Тридцатилетней войны (1618-1648 гг.): институциональный дискурс.

В статье проанализированы события и последствия Тридцатилетней войны (1618-1648 гг.) для новой европейской дипломатии и политико-институционального развития Европы. Внимание акцентировано на дипломатическом инструментарии, национальной специфике и особенностях переговорного процесса европейских государств во время и по результатам Тридцатилетней войны. Итоги Вестфальского конгресса были важным стимулом для дальнейшего европейского социально-экономического, по безопасности, политического и дипломатического развития. Практические достижения Вестфальского конгресса и опыт, приобретенный европейской дипломатией первой половины XVII в., определили будущее институциональное развитие мировой дипломатии и международного права, которое не потеряло своей актуальности до сих пор. В статье рассмотрены события Тридцатилетней войны 1618-1648 гг., борьба за национальный суверенитет и образование национальных государств, подписание мирного договора, становление новой постоянной дипломатии и системы международных отношений.

Ключевые слова: *внешняя политика, дипломатия, институционализация, Тридцатилетняя война, Вестфальская система международных отношений, национальный суверенитет, безопасность, Европа.*

Tsviatyi V. Diplomatic Receptions and Dilemmas of the New Diplomacy during the Thirty Years War (1618-1648): the Institutional Discourse.

The article analyzes the events and consequences of the Thirty Years War (1618-1648) for new European diplomacy and political and institutional development of Europe. Attention is focused on the diplomatic tools, national specifics and features of the negotiation process of European states during and as a result of the Thirty Years War. The outcome of the Westphalian Congress was an important stimulus for further European socio-economic, security, political and diplomatic development. The practical achievements of the Westphalian Congress and the experience acquired by European diplomacy in the first half of the 17th century determined the future institutional development of world diplomacy and international law, which has not lost its relevance so far. The article describes the events of the Thirty Years War of 1618-1648, the struggle for national sovereignty and the formation of national states, the signing of a peace treaty, the formation of a new permanent diplomacy and a system of international relations.

Keywords: *foreign policy, diplomacy, institutionalization, the Thirty Years War, the Westphalian system of international relations, national sovereignty, security, Europe.*